

Zalig de armen van geest

ZALIG
DE ARMEN
VAN
GEEST

VLAANDEREN 1918-1940:
EEN KERK IN STRIJD
MET HET MODERNE MATERIALISME

Christian de Borchgrave

Uitgeverij
VRJ
DAG

Wat vindt u van dit boek? Vertel het ons
@vrijdagboeken met #vrijdagboeken

© 2019 – Christian de Borchgrave & Uitgeverij Vrijdag
Jodenstraat 16, 2000 Antwerpen
www.uitgeverijvrijdag.be

Omslagontwerp: Maryvonne Jacobs
Vormgeving binnenwerk: theSWitch, Antwerpen
Auteursfoto: Inge Verhelst
Coverillustratie: iStock

NUR 688, 696
ISBN 978 94 6001 741 4
e-boek
ISBN 978 94 6001 742 1

Niets van deze uitgave mag door middel van elektronische of andere middelen,
met inbegrip van automatische informatiesystemen, worden
gereproduceerd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding	7
Hoofdstuk 1	29
De katholieke kerk tegenover rijkdom en armoede	
Hoofdstuk 2	45
De katholieke prediking over rijkdom en armoede	
1 'Waar 't geloof in God verdwijnt, daar gaat een volk ten onder.'	50
2 'God kijkt niet naar de waardigheid, maar naar de deugd.'	61
3 'Liefdadigheid is en blijft hoofdzakelijk een kwestie van liefde.'	95
Hoofdstuk 3	101
De katholieke prediking over de christelijke arbeidersbeweging	
1 'Konden wij eens goed begrijpen wat de arbeidersklasse aan Christus en aan de Kerk te danken heeft.'	104
2 'Op dit oogenblik vormen de christene maatschappelijke werken een der veiligste vestingen tegen de indringing van het communisme.'	114
3 'Het is ontmoedigend te zien hoe geloofsgenooten onverschillig toezien of scherp staan te critiseren, als ze niet beslist tegenwerken.'	128

Hoofdstuk 4	131
De katholieke prediking over het sociaaleconomische en het politieke corporatisme	
1 Het sociaaleconomische corporatisme als alternatief voor de klassenstrijd	131
2 Het politieke corporatisme als alternatief voor de democratie	137
3 ‘Gaan de katholieken die pauselijke richtlijnen over het corporatisme tot de hunne maken, of gaan zij het corporatief ideaal aan anderen overlaten?’	148
Hoofdstuk 5	169
De katholieke prediking over de Katholieke Actie: ‘De organisatie met zuiver geestelijke belangen zal dikwijls links blijven liggen.’	
Besluit	181
Noten	209
Bibliografie	259
Index van persoonsnamen	277

Inleiding

Onderzoeksopzet

Het opzet van dit boek bestaat er in de eerste plaats in na te gaan welk discours de katholieke clerus in Vlaanderen tussen 1918 en 1940 hield omtrent alles wat met rijkdom te maken had.¹

In het discours van de katholieke kerk over de ‘dingen des levens’ zien veel godsdienstsociologen een van de oorzaken van haar achteruitgang in het westerse maatschappelijke en individuele gebeuren. De stellingen van Rome over bijvoorbeeld seksualiteit, huwelijk en gezin zijn voldoende bekend.

Dat discours is evenwel niet van de ene dag op de andere ontstaan: het is het resultaat van een evolutie, die bepaald is door externe en interne factoren. Met mijn onderzoek naar het discours van de Vlaamse geestelijkheid in verband met rijkdom in het interbellum wil ik ook inzicht krijgen in die evolutie.

Reeds voor zijn onafhankelijkheid, in 1830, kende België een breuklijn tussen katholicisme en vrijzinnigheid, maar ook tussen kapitaal en arbeid.² Tussen 1798 en 1847 vond er, mede dankzij de uitvinding van de stoommachine en de aanwezigheid van steenkool, de eerste industriële revolutie of ‘Grote Industrialisering’ plaats. Rond 1880 begon de tweede industriële revolutie, waarbij vooral de metaal-, de elektriciteits- en de chemische industrie zich razendsnel ontwikkelden. Die ontwikkeling leidde dan weer tot de vorming van grote financiële groepen, de zogenaamde ‘holdings’.

De leefsituatie van het overgrote deel van de arbeidersmassa verbeterde er echter niet op. De gemiddelde lonen stegen nauwelijks, en zware vrouwen- en kinderarbeid bleef wijdverbreid.

Reactie daartegen kwam er van de arbeidersbeweging, die eind negentiende eeuw uitgroeide tot een massabeweging. Ze organiseerde stakingen en betogingen, die niet zelden met geweld en bloedvergieten gepaard gingen. In 1885 werd de socialistische Belgische Werkliedenpartij gesticht, die in maart 1894 in Quaregnon haar beginselprogramma opstelde. In dat 'Charter van Quaregnon' dat grotendeels door de Brusselse jurist Emile Vandervelde (1866-1938) opgesteld werd, hield de socialistische partij weliswaar vast aan haar marxistische revolutionaire idealen, maar benadrukte ze ook de behoefte aan onmiddellijke en geweldloze politieke en sociale aanpassingen binnen de bestaande burgerlijk-liberale staatsinrichting (algemeen stemrecht, verplicht gratis onderwijs, sociale wetten...). Ook een aantal, voornamelijk progressief-liberale, machthebbers zagen in dat ze belang hadden bij een verruiming van de burgerlijke democratie: om te vermijden dat de arbeidersklasse het systeem zou omverwerpen, kon men ze beter tot dat systeem laten toetreden. Een verhoging van de gemiddelde levensstandaard zou bovendien de consumptie, en dus de economische expansie, ten goede komen.

Bij de parlementsverkiezingen in oktober 1894 werd het censuskiesrecht, dat afhankelijk was van de betaalde belasting, vervangen door het algemeen meervoudig kiesrecht. Iedere man vanaf 25 jaar kreeg stemrecht; gezinshoofden die een woning betrokken waarvoor een minimumbedrag aan belasting betaald werd, de eigenaars van een onroerend goed van een waarde van 2000 Belgische frank en de houders van een diploma van hoger onderwijs kregen één of twee bijkomende stemmen, wat de bemiddelde en ontwikkelde burgers uiteraard bevoordeelde (er waren 850 000 gerechtigden met één stem tegenover 1 240 000 gerechtigden met twee of drie stemmen). De doorbraak van de socialistische partij bleef dan

ook beperkt: ze veroverde slechts 28 van de 152 Kamerzetels en 2 van de 102 Senaatzetels. De katholieken behielden hun in 1884 verworven absolute meerderheid, zelfs na de vervanging, vanaf de parlementsverkiezingen in mei 1900, van het meerderheidsstelsel door de evenredige vertegenwoordiging.

Voor de socialistische arbeidersbeweging zat er dan ook niets anders op dan te strijden voor de invoering van het algemeen enkelvoudig kiesrecht ('één man, één stem'). Ook de christelijke arbeidersbeweging, die hoofdzakelijk in het zich langzaam industrialiserende katholieke Vlaanderen tot ontwikkeling kwam, streed voor de invoering van het algemeen enkelvoudig kiesrecht. Christendemocratische kandidaten slaagden erin verkiesbare plaatsen te verkrijgen op de katholieke eenheidslijsten.³ Na de algemene werkstakingen van 1902 en 1913 vatten koning Albert I (1875-1934) en de katholieke regeringsleider Charles de Broqueville (1860-1940) het plan op om, tegen de conservatieve katholieken en conservatieve liberalen in, een grondwetsherziening tot invoering van het algemeen enkelvoudig kiesrecht in gang te zetten. De Eerste Wereldoorlog maakte aan dat plan echter een eind. Voor het begin van het conflict werden wel enkele – zeer beperkte – sociale wetten gestemd, voornamelijk om de arbeidsvoorwaarden te regelen, en trad de wet-Poulet in werking (1914), die kinderen tot veertien jaar verplichtte om onderwijs te volgen.

Snelle maatschappelijke veranderingen kwamen er in de periode tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog, en het lijkt buitengewoon interessant na te gaan hoe het klerikaal discours die veranderingen verwerkte en voor de bevolking vertaalde.

Omdat een discours onmogelijk universeel kan zijn⁴ – het moet zich aanpassen aan de verschillende sociale groepen als het door die groepen geaccepteerd wil worden⁵ – zoek ik naar de manier waarop de Vlaamse clerus zijn discours inzake rijkdom al naargelang de verschillende groepen gelovigen aanpaste.

Van het begrip ‘rijkdom’ hou ik een ruime definitie voor ogen: rijkdom als ‘geld en goed, vermogen’. Bij de bestudering van de bronnen zal evenwel gauw blijken dat de clerus dat begrip bijna altijd herleidde tot ‘luxe’, in de zin die de Zwitserse historicus Philippe Perrot aan dat woord geeft: ‘*Tegelijkertijd is luxe het product, het teken en het gebruik van rijkdom zodra deze rijkdom de grenzen van het noodzakelijke overschrijdt*’.⁶

De grondlegger van het christendom, Jezus Christus, was afkerig van persoonlijke bezittingen. Niet, zo leert het Nieuwe Testament, uit maatschappelijke hervormingsdrang, maar omdat materiële zaken de mens van God afleiden. In hoofdstuk 1 beschrijf ik hoe de katholieke kerk negentien eeuwen lang rijkdom en armoede tot een individueel probleem reduceerde, en hoe ze de christelijke liefdadigheid als oplossing van dat probleem voorop plaatste. Die liefdadigheid was echter niet opgewassen tegen de structurele armoede die met de industriële revolutie gepaard ging. In België – toen het meest geïndustrialiseerde land op het Europese continent – legden de corporatisten en de christendemocraten vanaf de jaren 1880 mee de basis voor de katholieke sociale leer, waarvan de contouren in 1893 officieel aangegeven werden in de encycliek *Rerum novarum*. Door niet langer uitsluitend in te zetten op paternalistische liefdadigheid, maar ook op christelijke corporaties en vakbonden, ambieerde het Belgische sociaalkatholicisme een afdoend antwoord te bieden op het socialisme.

Tijdens het interbellum, zo blijkt uit hoofdstuk 2, weken de Vlaamse geestelijken niettemin nog steeds niet af van de aloude christelijke denkwijze over rijkdom en armoede. Naar ze beweerden waren de oorlogen, de economische crisissen, de sociale onlusten en de andere rampen die op de moderne wereld neerkwamen, in belangrijke mate te wijten aan het materialisme, die goddeloze gerichtheid op geld en bezit waardoor de rijken alle zin tot liefdadigheid, en de armen alle bereidheid tot berusting verloren. De Voor-

zienigheid had nu eenmaal gewild dat de ene rijk was, de andere arm. Maar sinds Christus werd geduldig gedragen armoede, net als alle ander geduldig gedragen leed, overvloedig vergoed in het hiernamaals; sinds Christus ook was naar naastenliefde geregelde rijkdom zo’n waarborg voor datzelfde hiernamaals dat de sociale kwestie, en dus ook het socialisme en het communisme, nooit hadden mogen bestaan.

Hoe de tussenoorlogse Vlaamse clerici over *Rerum novarum* en over de christelijke arbeidersbeweging spraken en schreven, is het onderwerp van hoofdstuk 3. Al maakten die clerici wel eens gewag van paus Leo XIII’s stellingname ten gunste van, onder andere, een rechtvaardig loon, een sociale wetgeving en vakbonden, toch brachten ze zijn encycliek steevast in verband met de traditionele liefdadigheid en lijdzaamheid. En indien sommigen met de christelijke arbeidersbeweging schermde, was het eerder om haar mobiliserende dan om haar emanciperende kracht: ook zij associeerden de katholieke werkliedenverenigingen met het materialisme en de klassenstrijd, hoewel ze zeker wisten dat alleen die verenigingen in staat waren het socialisme en het communisme onder de arbeiders te counteren.

Als de maatschappij wegens de sociaaleconomische en politieke evolutie dan toch een nieuwe ordening moest krijgen, leek de tussenoorlogse Vlaamse geestelijkheid, zo toont hoofdstuk 4, voor het corporatisme te opteren. Nadat de mens door achtereenvolgens de renaissance, de Reformatie en de verlichting van God en van de Kerk vervreemd was, was hij in de negentiende eeuw in toelooos genotzucht en materialisme vervallen. Ondertussen hadden de Franse Revolutie en het liberalisme een eind gemaakt aan de beproefde maatschappijstructuur van het ancien régime: weg was het fijnmazige web van families, corporaties en andere eeuwenoude gemeenschappen, waarin en waartussen de christelijke broederliefde optimaal tot uiting kwam. Het gevolg, aldus de Vlaamse clerus, was een compleet gepolariseerde samenleving: aan de ene kant

waren er individuen, verdeeld in meedogenloze bezitters en opstandige bezitlozen; aan de andere kant was er de staat, die gaandeweg de taken van de gemeenschappen overgenomen had en zich zozeer met van alles en nog wat bemoeide, dat hij een totalitair karakter begon te vertonen. Net zoals paus Pius XI in zijn encycliek *Quadragesimo anno* in 1931, zag een aantal Vlaamse geestelijken heil in het corporatisme. Door de werkgevers en de werknemers zoveel mogelijk economische en sociale aangelegenheden onderling te laten regelen binnen de corporaties, zou de staat zich op zijn kernactiviteiten kunnen toespitsen; dan zou ook en vooral een liefdevolle samenwerking ontstaan die de klassenstrijd zou doen ophouden en zo het socialisme en het communisme zou neutraliseren. Naast dat sociaaleconomische corporatisme was ook een of andere vorm van politiek corporatisme denkbaar, waarin de corporaties een tak van de wetgevende macht zouden uitmaken. Maar of die nieuwe orde langs democratische weg opgebouwd zou kunnen worden, was volgens de voorstanders ervan onder de Vlaamse clerus zeer twijfelachtig: ongedwongen zou de arbeidersbeweging haar maatschappelijke sleutelpositie wel niet prijsgeven.

Dat laatste gold voor de socialistische, maar ook voor de christelijke arbeidersbeweging, die in België, in het bijzonder in Vlaanderen, in opmars was. Uit hoofdstuk 5 blijkt niettemin dat veel katholieken, ook geestelijken, er niets van moesten hebben, voornamelijk omdat ze religieus engagement verenigde met sociaal en politiek engagement, dan nog ten voordele van één enkele klasse. Die katholieken verkozen de antimaterialistische en reactionaire Katholieke Actie, die, onder rechtstreekse leiding van de clerus, uitsluitend geestelijke middelen aanwendde om de samenleving geheel tot het christendom terug te brengen.

Het besluit staat stil bij de onderliggende motieven die het gros van de Vlaamse geestelijkheid had om afstand te houden van de christelijke arbeidersbeweging. Die motieven kwamen in de onderzochte preken en tijdschriftartikels aan het licht: de druk van de

burgerlijke maatschappij, het tijds klimaat, de apostolische traditie en bovenal, een strikt beleden intransigentisme. Met andere woorden, een categorische weigering de waarden en instellingen van de moderne wereld te aanvaarden. In de overtuiging dat noch de geestelijke middelen (eredienst en sacramenten, volksmissies, bedevaarten, processies, broederschappen...), noch de klassieke wereldlijke middelen (liefdadigheid, onderwijs en opvoeding, gezondheidszorg) bij machte waren de secularisering te stoppen, steunden toch enkele Vlaamse clerici de uitbouw van de katholieke zuil tot een heus netwerk van politieke, sociale, culturele, recreatieve en sportieve organisaties (partij, corporaties en vakbonden, ziekenfondsen en coöperatieve verenigingen, zangkoren en amateurtoneelgezelschappen, gymnastiekclubs...). Paradoxaal werkten die enkelingen op die manier niet de herovering van de maatschappij voor Christus, maar de deconfessionalisering van hun eigen zuil in de hand.

Voor mijn onderzoek gebruik ik twee soorten bronnen. Om te achterhalen wat de katholieke gelovigen van de geestelijkheid te horen kregen inzake rijkdom bestudeer ik preken: de schriftelijke weerslag van redevoeringen waarin priesters het woord van God verkondigen.⁷ Daar het de bedoeling is een beeld te bekomen van wat alle gelovigen te horen kregen, behoud ik enkel preken die bestemd waren voor een ruim publiek. Preken die zich richtten tot, bijvoorbeeld, leden van werkgevers-, zelfstandigen- of landbouwersorganisaties, van vakbonden, ziekenfondsen of socioculturele verenigingen, neem ik niet in aanmerking.

Omdat niet alles tegen het grote publiek mocht gezegd worden, tenminste niet expliciet, analyseer ik ook artikels uit gespecialiseerde tijdschriften. De vraag daarbij is of die artikels de bevindingen uit de preken al dan niet bevestigen.

Preken

De katholieke prediking kan van drie instanties uitgaan: het episcopaat, de reguliere (tot een orde of congregatie behorende) geestelijkheid, en de seculiere (niet tot een orde of congregatie behorende) geestelijkheid.

Wat de bisschoppen – het episcopaat – betreft, ligt de te bestuderen bron voor de hand: er zijn namelijk hele collecties uitgegeven bisschoppelijke (‘herderlijke’) brieven ter beschikking.

Voor de reguliere clerus is de keuze minder gemakkelijk.

Van alle orden en congregaties die in Vlaanderen tussen de twee wereldoorlogen actief waren, lieten alleen de jezuïeten, de dominicanen, de minderbroeders en de redemptoristen belangrijke sporen van hun prediking na.

Van hun preken gebruik ik enkel de gedrukte, om volgende redenen. Bij de jezuïeten was het blijkbaar zo dat de meeste predikanten hun manuscripten vernietigden als ze een bepaalde leeftijd bereikten.⁸ Bijgevolg is er in het archief van de Vlaamse jezuïeten slechts een beperkt aantal handgeschreven preken te vinden, waarbij meteen de vraag rijst naar de representativiteit ervan. Bij de Vlaamse dominicanen is de situatie identiek. Voor de minderbroeders en de redemptoristen daarentegen geldt het omgekeerde. Het archief van de Vlaamse minderbroeders bewaart massa's handgeschreven preken, en in het archief van de Vlaamse redemptoristen bevinden zich honderden autografe preken uit het interbellum. Het probleem met de minderbroeders en met de redemptoristen ligt dus niet in de schaarste, maar in de – soms chaotische – overvloed aan handgeschreven preken, die dan nog dikwijls ongedateerd zijn of geen enkele aanwijzing inhouden van het publiek waartoe ze gericht waren. Al bij al is het dus een geluk dat naast de jezuïeten en de dominicanen ook de minderbroeders en de redemptoristen een zeer groot aantal gedrukte preken uit de periode 1918-1940 achterlieten.

Behalve wat de redemptoristen aangaat, zijn de preken die in het onderzoek betrokken worden niet alleen gedrukt, maar ook uitgegeven. Gedrukte, en zeker uitgegeven preken, hadden een veel grotere uitstraling dan handgeschreven preken, omdat ze vaak dienstdeden als model voor predikanten met gebrek aan ervaring, talent, tijd of inspiratie.⁹ De hier aangewende preken van jezuïeten, minderbroeders, redemptoristen en dominicanen waren trouwens alle als model bedoeld, hetzij expliciet (in de eerste drie gevallen), hetzij impliciet (in het laatste geval). De keerzijde van de medaille is dat ze een minder reëel beeld geven van de prediking, ofwel omdat ze nooit werkelijk voorgedragen werden (de preken van jezuïeten, minderbroeders en redemptoristen), ofwel omdat ze na voordracht bijgeschaafd werden voor publicatie (de preken van dominicanen).¹⁰ Volgens de kerkelijke wet dienden voor publicatie bestemde preken de goedkeuring en het verlof tot drukken van de geestelijke overheid te verkrijgen: het nihil obstat (‘er is geen bezwaar’) en het imprimatur (‘laat het gedrukt worden’). Ongetwijfeld bevorderde de vrees voor afkeuring een zeker conservatisme, zodat niet kan worden verwacht dat die preken sensationeel progressief zouden zijn, laat staan dat ze aanzienlijke afwijkingen zouden vertonen ten opzichte van de traditie, van de gevestigde waarden en mentaliteit.¹¹ De sociale opvattingen die in die bronnen te vinden zijn, zijn dus waarschijnlijk representatief voor de meeste, maar niet voor alle Vlaamse predikanten in het interbellum: de kans om hier echt vooruitstrevende predikanten tegen te komen is immers klein.¹² Verder dient erop gelet te worden dat uitgegeven preken dikwijls geschreven waren door betere predikanten, en dat hun peil bijgevolg hoger lag dan dat van de gemiddelde preek.¹³

Voor de seculiere geestelijkheid, ten slotte, kan een beroep worden gedaan op een aantal preken van de Gentse bisschop Emile Jean Seghers en op feest- en gelegenhedenpreken en onderrichtingen van vier priesters uit het bisdom Gent. Het gaat hier om handgeschreven stukken. Ze kunnen dus minder aanspraak maken op

representativiteit, maar staan wel dicht bij de reële prediking: ze werden namelijk effectief voorgedragen en werden niet aangepast voor publicatie. Dat vergroot de kans om er progressieve ideeën of zelfs afwijkingen ten opzichte van het traditionele gedachtegoed in aan te treffen.

Hieronder wordt wat nader ingegaan op de bovenvermelde bronnen.

– *De herderlijke brieven*

In de katholieke kerk zijn de bisschoppen, als plaatsvervangers van de twaalf apostelen, belast met de verspreiding van de Blijde Boodschap. Ze verkondigen het evangelie en houden daarbij rekening met de tijd waarin ze leven; ze doen dat door zelf de gelovigen van hun bisdom (diocees) toe te spreken, maar ook door bisschoppelijke of herderlijke brieven¹⁴: brieven die voorgelezen moeten worden in alle kerken, openbare kapellen, kloostergemeenschappen en katholieke scholen in hun bisdom. Om iets onder de aandacht van zijn gelovigen te brengen, kan een bisschop dus een herderlijke brief uitvaardigen.¹⁵

Aangezien deze studie de Vlaamse clerus in zijn geheel behandelt, moeten in principe al de in het interbellum geredigeerde herderlijke brieven van alle Belgische bisschoppen die in die periode aan het hoofd stonden van een Nederlandstalig of gedeeltelijk Nederlandstalig diocees, bestudeerd worden. Veel zin zou die werkwijze evenwel niet hebben: een steekproef bevestigt het vermoeden dat de brieven van de verschillende bisschoppen dezelfde opvattingen over rijkdom bevatten. Omdat alle teruggevonden handgeschreven preken van seculieren opgesteld werden door priesters die in het bisdom Gent in functie waren, kies ik voor een analyse van de herderlijke brieven van de bisschoppen van Gent. De gezamenlijke brieven van alle Belgische bisschoppen met betrekking tot het

onderwerp neem ik in het corpus op vermits de Gentse bisschop ze mee ondertekende.¹⁶

Zoals dit ook voor meerdere bisschoppen uit andere Belgische diocesen het geval is,¹⁷ werden de herderlijke brieven van de twee kerkvorsten die het bisdom Gent tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog gekend heeft (Emile Jean Seghers en Honoré Coppieters) gepubliceerd.¹⁸

– *De preken van de jezuiten en van de minderbroeders voor hun keurtroepen*

Binnen de katholieke prediking is er een onderscheid tussen de gewone zondagsprediking en de bijzondere prediking, bestemd voor een specifiek publiek of ingericht naar aanleiding van een welbepaalde gelegenheid (advent, vasten, triduüm, octaaf, novene, recollectie, retraite...)¹⁹

In januari 1909 begonnen de Vlaamse jezuiten preken uit te geven ‘voor congregatie, Heilige Familie, vereeniging van derdeordelingen of xaverianen, bond van oud-retraitanten enz.’²⁰ Ze verscheenen maandelijks als bijvoegsel bij de voor priesters bestemde exemplaren van het tijdschrift *De Bode van het Heilig Hart*.²¹

De Vlaamse minderbroeders van hun kant lanceerden, op initiatief van pater Norbertus Broeckaert, in november 1933 het tijdschrift *Sacerdos. Tweemaandelijksch tijdschrift voor predikatie en zielzorg*, dat spoedig een groot aantal seculiere en reguliere geestelijken in heel Vlaanderen bereikte.²² In elke aflevering van *Sacerdos* verscheen een preek ‘voor Heilig-Hartbonden’ en een ‘voor congregantisten’.

Congregaties, Heilige Families, verenigingen van derdeordelingen, xaverianen, bonden van oud-retraitanten en Heilig-Hartbonden waren katholieke lekenverenigingen. De Mariacongregaties van de jezuiten en de derde orden waren veeleer elitaire broedersschappen, in tegenstelling tot de Aartsbroederschap van de Heilige

Familie, de Aartsbroederschap van de Heilige Franciscus Xaverius, de bonden van oud-retraitanten en de Bonden van het Heilig Hart. Maar alle opgesomde verenigingen waren in de negentiende eeuw ontstaan en hadden uitsluitend geestelijke bedoelingen: ze waren er om het geloof van hun leden te vrijwaren en te verstevigen, en mochten zich niet om hun materiële situatie bekommeren. Alle waren ze ook uitgelezen groepen: enkel overtuigde katholieken – katholieken die zich met het heersende kerk- en wereldbeeld van de geestelijke hiërarchie konden verzoenen – mochten worden toegelaten. Ten slotte hadden alle lekenverenigingen waarvan sprake een militant en wereldafwijzend karakter, wat zich onder meer in de vlaggenromantiek en de bedevaarten manifesteerde. Hun leden werden door de geestelijke overheid voorgesteld als krijgers van Christus en soldaten van het geloof.²³

– *De ‘moderne’ preken van de minderbroeders*

Vanaf het eerste nummer van het tijdschrift *Sacerdos*, in november 1933, plaatsten de Vlaamse minderbroeders in elke aflevering een model van een zondags-, van een feest- en van een gelegenheidsprek die door de seculiere en reguliere priesters gebruikt konden worden. Georges De Keersmaeker, vicaris-generaal emeritus van het bisdom Gent, verzekerde me dat die modelpreken, in het bijzonder de gelegenheidspreken, veel gebruikt werden door de pastoors.

Veel gelovigen kunnen zich nog voorstellen wat een zondags-homilie inhoudt: sinds het Concilie van Trente (1545-1563) is iedere pastoor verplicht tot het houden van zo'n toelichting op de Schriftlezing tijdens de zondagse eucharistieviering.²⁴ Wat feest- en gelegenheidshomilieën zijn, is daarentegen vaak minder duidelijk. Volgens de dominicaner predikant Pieter Jozef Nuyens zijn het homilieën – dat zijn redevoeringen vanop de preekstoel – die in bepaalde omstandigheden gehouden worden over een bepaald feit of individu. Ook als ze geen godsdienstige aangelegenheid of heilige

lige bespreken maar een profane aangelegenheid of een niet-heilige, staan die homilieën in het teken van het evangelie en van het christelijk geloof. Bekend zijn de homilieën ter gelegenheid van het feest van een volksheilige of van het feest van de patroonheilige van een vereniging of gilde, alsook de homilieën ter herdenking van overleden leken.²⁵

Zondagspreken richten zich tot alle gelovigen, wat ook voor de hier bestudeerde feest- en gelegenheidspreken gold. Een heterogeen publiek, aldus Nuyens, vormt voor de predikant een groot probleem:²⁶ zowel armen als rijken, jongeren als ouderen, lager geschoolden als intellectuelen, handarbeiders als personen met een vrij beroep, kortom toehoorders van allerlei slag moeten zich immers aangesproken voelen.

De stichter en hoofdredacteur van *Sacerdos*, pater Norbertus Broeckaert, was van mening dat de zielzorg een grondige vernieuwing nodig had. Naar hij meende had het pastoraal in Vlaanderen tot dan toe enkel voor het geestelijk leven aandacht gehad. Met *Sacerdos* wilde hij de Vlaamse priesters ook op het aardse leven attent maken. Voortdurend diende het pastoraal zich aan te passen aan zijn tijd en aan zijn milieu, aan de sociaaleconomische, psychische en morele noden van de gelovigen. *‘Het doel van alle zielzorg is steeds geweest, het eeuwig leven verzekeren... Doch het eeuwig leven begint hier reeds op de wereld. Het goddelijk leven moet meegedeeld worden aan mensen van die streek, van dat tijdperk, aan die bepaalde mens’*, zo vatte de minderbroeder het samen.²⁷

– *De volksmissiepreken van de redemptoristen*²⁸

In Vlaanderen werden volksmissies voor het eerst op touw gezet gedurende de Contrareformatie, om de besluiten van het Concilie van Trente aan de massa te doen kennen. Hoewel de volksmissie op het provinciaal concilie van Mechelen in 1570 geprezen werd als het doeltreffendste apostolaat om de nasleep van de Reforma-

tie teniet te doen, brak ze in de Zuidelijke Nederlanden pas na 1830 echt door. Het christelijk geloof had er tijdens het Franse en het Hollandse bewind groot nadeel ondervonden van de vrijheid van pers en meningsuiting, de vrijmetselarij, het liberalisme en het protestantisme, en na de Belgische onafhankelijkheid werd de volksmissie volop aangewend als middel om de 'slechte invloeden' weg te nemen.²⁹ Door een canon in het kerkelijk wetboek van 1917 dienden de ordinarissen (bisschoppen, vicarissen-generaal³⁰) er trouwens op toe te zien dat de pastoors minstens om de tien jaar een zogenaamde 'heilige missie' in hun parochie lieten houden.³¹ In navolging daarvan bepaalde het concilie van Mechelen in 1920 dat er om de tien jaar, en beter nog om de zeven jaar, in elke parochie in België een volksmissie moest gegeven worden, een bepaling die in de statuten van de verschillende Belgische bisdommen opgenomen werd.³²

Met het woord 'volksmissie' wordt hier de klassieke volksmissie bedoeld, die tot de tijd van Alfonsus van Liguori, de stichter van de redemptoristen, terugging, en in 1836 door het weglaten van enkele details die als te mediterraan werden beschouwd, aan de Belgische situatie aangepast was.³³ De klassieke volksmissie duurde minstens tien dagen en werd voor alle parochianen tegelijk gegeven – daarom werd ze ook wel 'gelijktijdige missie' genoemd. Dat gebeurde door een aan de parochie vreemde priester, die meestal geholpen werd door een of meer confraters. Om de onwetendheid inzake de godsdienst te verhelpen en de gelovigen op een goede biecht voor te bereiden, werd 's ochtends een onderrichting gegeven over het christelijke leven (rechtzinnigheid, naastenliefde, barmhartigheid, berouw, biecht en boetvaardigheid waren enkele van de besproken thema's). Het hoofdbestanddeel van de volksmissie bestond uit de 's avonds gepreekte 'grote sermoenen', die gewichtige onderwerpen (zoals de onkuisheid, de doodzonden, de dood, het bijzonder oordeel en de hel) behandelden, en tot doel hadden de in angst zittende toehoorders te bekeren. Om blijvende resulta-

ten te behalen, werd aan het einde van de volksmissie meestal een broederschap opgericht of heropgericht, werden kleine foldertjes ('gedenkenissen') met levensregels en aansporingen tot gebed en biecht rondgedeeld, en verkochten de volksmissionarissen 'missie-gedenkboeken' waarin de korte inhoud van de sermoenen te vinden was. Ook werd, meestal binnen het jaar na de missie, een 'renovatio' of 'vernieuwing' gehouden. De vernieuwing duurde zes tot acht dagen en beoogde, voornamelijk door middel van 'volhardingssermoenen', de goede katholieken te sterken, de lauwen en hervallenen terug op het rechte pad te brengen, en wie de volksmissie gemist had of niet had willen volgen nog een kans te geven.³⁴

Tussen 1918 en 1940 preekten de Belgische redemptoristen maar eventjes meer dan 5000 volksmissies (vernieuwingen inbegrepen).³⁵

Wat hier wordt bestudeerd, zijn de handboeken van het zogenaamde 'Tweede Noviciaat'. Tijdens het Tweede Noviciaat werden de jonge redemptoristen tot volksmissionaris opgeleid: na hun proefjaar, hun professie en zes jaar stille eenzaamheid ('Soli Deo et studii'), maakten ze zich op zes maanden tijd, onder leiding van een geroutineerde volksmissionaris (de 'prefect'), de specifiek Alfonsiaanse preekmethode eigen.³⁶ Ze kregen les over de religieuze aard van het gewone volk, en hielden sermoenen voor hun medenovicen.³⁷ Iedere prefect van het Tweede Noviciaat stelde ten behoeve van zijn novicen een handboek op met modellen van morgen- en avondsermoenen voor volksmissies en vernieuwingen. Uiteraard beïnvloedden die modellen de effectieve prediking: alle volksmissionarissen hadden ze gedurende hun Tweede Noviciaat moeten kauwen en herkauwen, en bovendien waren ze van de hand van toonaangevende predikanten, wat hun gezag nog vergrootte. De opvattingen over rijkdom die erin vervat zitten, mogen dus beschouwd worden als representatief voor wat de gelovigen tijdens de volksmissies te horen kregen, temeer daar elke volksmissie door minstens twee redemptoristen gepreekt werd, wat het afwijken van de in zwang zijnde modellen niet bepaald bevorderde.